

Leraar-onderzoeker: nieuwe beroepsvariant of gewoon goede leraar?

Jos Castelijns, lector

Leraar-onderzoeker: nieuwe beroepsvariant of gewoon goede leraar?

Een onderzoekje naar hybride beroepsvarianten

Een merkwaardige combinatie van twee beroepen eigenlijk, als je er goed bij nadenkt, leraar-onderzoeker. In het dorp waar ik ben opgegroeid had je vroeger een textielwinkel waarvan de eigenaar tevens poelier was. En we hadden een café waarvan de kroegbaas ook postbode was. Dergelijke combinaties van beroepen waren natuurlijk gelegenhedenoplossingen. Het ging bovendien om twee gescheiden beroepen, die, behalve dat ze door dezelfde persoon werden uitgeoefend, weinig met elkaar te maken hadden. Dat kon je ook zien. Als de postbode 's middags klaar was met zijn rondje door het dorp, trok ie zijn mooie uniform uit, verruilde dat voor zijn versleten, outfit en tapte zijn eerste biertje. De combinatie leraar-onderzoeker roept toch een wat ander beeld op. Het is ook niet leraar *annex* onderzoeker zoals kastelein *annex* postbode. Het is: leraar-onderzoeker. Het lijkt alsof twee professies met elkaar worden gekruist, zoals je dat met plantenrassen doet. Er ontstaat een nieuwe, hybride beroepsvariant, die van leraar-onderzoeker.

Ik was benieuwd of dergelijke hybride beroepsvarianten waarbij een willekeurig beroep wordt gecombineerd met dat van onderzoeker, vaker voorkomen. Ik heb al googelend een bescheiden onderzoekje uitgevoerd. De resultaten.

Onderzoekers

De x-onderzoeker	Aantal hits
Arts-onderzoeker	21.600
Psycholoog-onderzoeker	2.580
Leraar-onderzoeker	64
Architect-onderzoeker	60
Advocaat-onderzoeker	2
Piloot-onderzoeker	0
Automonteur-onderzoeker	0

Leraar-onderzoeker: nieuwe beroepsvariant of gewoon goede leraar?

Jos Castelijns, lector

Er blijken inderdaad meer van die varianten voor te komen. Zo zijn er arts-onderzoekers. Die combinatie levert 21.600 hits op. Er bestaan psycholoog-onderzoekers, leraar-onderzoekers en architect-onderzoekers. Er zijn advocaat-onderzoekers. Ik heb ook gezocht naar piloot-onderzoekers en automonteur-onderzoekers, maar die combinaties leveren geen hits op.

Deze resultaten zijn interessant. Want waarom krijg je bijvoorbeeld zoveel hits bij arts-onderzoekers en zo weinig bij advocaat-onderzoekers? Waarom zelfs geen enkele bij piloot- respectievelijk automonteur-onderzoekers?

Een hypothese zou kunnen zijn: *status*. Onderzoek, zeker hard empirisch onderzoek mag zich verheugen in maatschappelijk aanzien. Kenmerkend voor veel beroepen met status, zoals die van de arts en de psycholoog is de onderzoekscomponent, die een onvervreemdbaar deel van de beroepsuitoefening uitmaakt. Dat is anders bij beroepen met weinig maatschappelijk aanzien. Zoals automonteur. Daar staat tegenover dat gezagvoerders op een Boeing beroepsuitoefenaars met veel status en een hoog inkomen zijn. Toch wordt hun beroep niet genoemd in combinatie met dat van onderzoeker. Status is het dus niet, althans niet alleen.

Ook *opleidingsniveau* lijkt in eerste instantie een plausibele verklaring te zijn. Maar toch, advocaten hebben een academisch opleidingsniveau. Een groot deel van de leraren heeft een hbo-opleiding. Toch levert de combinatie leraar-onderzoeker 64 hits op en die van advocaat-onderzoeker maar 2. Opleidingsniveau is het dus ook niet.

Er is nog een interessante hypothese. In het geval van de arts, de psycholoog en de leraar wordt het beroep uitgeoefend in directe interactie met cliënten. Het professionele handelen is gericht op hun fysieke en/of geestelijke gesteldheid dan wel hun persoonlijke ontwikkeling. De beroepsuitoefenaars staan met hun voeten in de modder. Het gaat hier, om wat Ton Bruining, professionals in de frontlijn noemt. De architect, de advocaat en de automonteur interacteren ook rechtstreeks met hun clientèle, maar daarbij gaat het toch meer om zakelijke belangen. De piloot is weliswaar verantwoordelijk voor de fysieke veiligheid van zijn passagiers, maar er is geen sprake van interactie. Voorlopige conclusie: de hybride beroepenvarianten waarbij onderzoek een deel van de professie is, komen blijkbaar vooral voor bij beroepen, waarvan de uitoefenaars *professionals in de frontlijn* zijn.

Er valt, bij nadere beschouwing nog wat op. Als we de links die Google geeft, nalopen, blijkt het onderzoek van de academisch opgeleiden vooral wetenschappelijk onderzoek te zijn: grootschalige *surveys* of experimenteel onderzoek in gecontroleerde settings, veelal uitgevoerd in het kader van promotietrajecten of universitaire onderzoeksprogramma's. De arts-onderzoekers bijvoorbeeld blijken vaak praktiserend chirurg of cardioloog te zijn, én hebben tevens een aanstelling aan een universiteit. Zo kunnen ze gebruik maken van de academische infrastructuur die voor hun onderzoek noodzakelijk is.

In dit gezelschap van hoogopgeleiden is de leraar-onderzoeker een vreemde eend in de bijt. Het is zelden dat het onderzoek dat door de leraar-onderzoeker wordt uitgevoerd, wetenschappelijk onderzoek wordt genoemd.

Leraar-onderzoeker: nieuwe beroepsvariant of gewoon goede leraar?

Jos Castelijns, lector

Dat wat de leraar-onderzoeker onderzoekt (het object van onderzoek), blijkt niet zomaar een onderwijskundig vraagstuk te zijn, maar –en dat is bijzonder- de eigen professionele context: dat wat zich dagelijks in haar eigen groep afspeelt, zoals het onderwijs dat zij geeft, de klassenorganisatie, de inrichting van de leeromgeving, de interactie met en de leerprestaties van haar leerlingen. En doordat de leraar-onderzoeker een context onderzoekt waar zij zelf deel van uitmaakt, onderzoekt zij ook zichzelf, inclusief haar eigen opvattingen, intenties en motieven.

Maar waarom zou een leraar haar eigen context onderzoeken? De chirurgonderzoeker, die de verschillende ontwikkelingsstadia van een aneurysma onderzoekt, creëert kennis die voor alle patiënten over de hele wereld met dit ziektebeeld van levensbelang kan zijn. Daar win je een Nobelprijs mee. Dat geldt niet voor juffrouw Sylvia in groep 6 van basisschool ‘St. Christoffel’ die onderzoek doet naar de manier waarop *zij* de leesprestaties van *haar* leerlingen kan verbeteren. Haar onderzoek kan voor haar collega’s weliswaar inspirerende *good practice* opleveren, maar haar bevindingen zijn niet zomaar overdraagbaar naar andere situaties. Daar ligt de beperking en tegelijkertijd ook de kracht van haar onderzoek: Sylvia onderzoekt de dagelijkse praktijk in haar groep om die te kunnen verbeteren of veranderen. Haar onderzoek geeft haar antwoorden die wetenschappelijk onderzoek haar nooit zou kunnen geven. Dat wil niet zeggen dat theoretische kennis in haar onderzoek geen rol zou spelen. In tegendeel, zou ik willen zeggen. Maar het gaat haar niet om de vermeerdering van die kennis *an sich*, maar om de optimalisering van haar handelen. Buitengewoon waardevol en relevant. Haar onderzoek draagt immers bij aan het vergroten van de ontwikkelingskansen van haar leerlingen en dat is een nobel streven.

De leraar als professional

De conclusie van mijn google-onderzoekje, dat het begrip van de leraar-onderzoeker nauw verbonden is met dat van de leraar als professional, roept vragen op: Hoe zo dan? Wat maakt een leraar een professional? En hoe past haar rol als onderzoeker daarbij? Is een professional altijd een onderzoeker? Op deze vragen wil ik in deze bijdrage ingaan. Ik beperk me tot leraren. Maar wat ik te zeggen heb geldt zeker ook voor een andere groep professionals in de frontlijn, de lerarenopleiders.

Professionaliteit

Van...	Naar...
Evidence based practice	Practice based evidence
Macht, gezag, verantwoordelijkheid	Cliënt als participant
Autonomie	Accountability

In een boeiend essay geeft de Engelse onderwijsonderzoeker John Furlong (2003) een analyse van het veranderende beeld van ‘de professional’. Nog niet zo lang geleden gold de opvatting (en tot op zekere hoogte geldt die nog steeds) dat een wezenlijk kenmerk van professionals is dat zij beschikken over een eigen

Leraar-onderzoeker: nieuwe beroepsvariant of gewoon goede leraar?

Jos Castelijns, lector

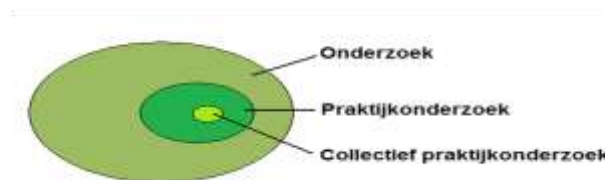
hooggespecialiseerde kennisbasis. Die kennisbasis bevat, naast gevalideerde kennis, een variëteit aan modellen en theorieën die door de professional in de klinische praktijk kunnen worden toegepast. Hiervoor wordt de term ‘*evidence based practice*’ gebruikt. Professionals die ‘evidence-based’ te werk gaan, baseren hun handelen op kennis waarvan de ‘geldigheid’ wetenschappelijk is vastgesteld.

Een tweede kenmerk van een professional is zijn of haar *verantwoordelijkheid* met het oog op de belangen van de cliënt. Professionals werken in complexe en onoverzichtelijke situaties die per definitie onvoorspelbaar zijn. Dat betekent dat ze aan routines en standaardprocedures niet genoeg hebben. Ze nemen beslissingen met het oog op de belangen van de cliënt en doen dat op basis van een subjectieve inschatting van wat goed is. Professionals maken keuzes over belangrijke aspecten in het leven van hun cliënten. Het maken van dergelijke keuzes veronderstelt moraliteit. Een professional laat zich niet alleen leiden door theoretische kennis, maar ook door eigen opvattingen over wat deugdzaam of goed is, door *values*, door wijsheid.

Het derde kenmerk van professionaliteit is *autonomie*. Een professional heeft de ruimte om zelfstandig, op basis van persoonlijke inschattingen, beslissingen te nemen. Deze autonomie wordt door een systeem van kwalificaties, diplomering en bevoegdheden door de samenleving formeel gelegitimeerd. Deze legitimering geeft de professional een onaantastbare status.

Dit beeld van de theoretisch onderlegde, tamelijk geïsoleerd opererende professional die bevoegd is om in het belang van cliënten belangrijke beslissingen over hun leven te nemen, is de afgelopen decennia ingrijpend veranderd. En tegelijkertijd zijn ook de betekenissen van de concepten ‘evidence based practice’, ‘verantwoordelijkheid’ en ‘autonomie’ veranderd. Ik wil die veranderingen kort toelichten omdat ze consequenties hebben voor hoe je over de leraar als onderzoeker kunt denken.

Taxonomie

Net als veel andere professionals ervaren leraren in hun beroepsuitoefening een kloof tussen theorie en praktijk. De objectieve kennis, de modellen en theorieën hebben een beperkte betekenis wanneer ze hun beroep uitoefenen. De pedagoog Max van Manen stelt zelfs dat leraren voor een groot gedeelte handelen op basis van intuïtie en improvisatie. Hij noemt dat pedagogische tact. Een tactvolle leraar voelt aan wat passend, goed of rechtvaardig is om te doen. En zij handelt onmiddellijk, zonder tussenkomst van reflectie. Vanzelfsprekend, leraren hebben in de hitte van hun werk geen tijd om zich af te vragen welke theorie of welk model behulpzaam zou kunnen zijn.

Leraar-onderzoeker: nieuwe beroepsvariant of gewoon goede leraar?

Jos Castelijns, lector

Zij moeten leren vertrouwen op hun improvisatietalent, hun ervaringen en de kennis die zij van hun eigen context hebben. In plaats van ‘evidence based practice’ is veel meer sprake van ‘*practice based evidence*’. Dat is kennis verworven door te handelen in de praktijk. Het ligt voor de hand dat bij het reflecteren op ervaringen, modellen en theorieën een rol kunnen (dienen te) spelen. Maar dat is wat anders dan verwachten dat leraren op basis van deze kennis doelbewust zullen handelen, zoals de pleitbezorgers van evidence-based-practice graag zouden willen zien.

De tweede verandering betreft het groeiend besef dat cliënten (in ons geval leerlingen) kwetsbare *stakeholders* zijn. Leerlingen ondergaan aan den lijve de gevolgen van de beslissingen die hun leraar met het oog op hun welbevinden en ontwikkeling maakt. Dat gegeven geeft kinderen het recht om mee te beslissen. Dat is meer dan een sympathieke gedachte. Het is een recht! Dit recht is in de universele verklaring van de rechten van het kind opgenomen. En net als veel andere landen heeft Nederland die verklaring geratificeerd. Natuurlijk is de relatie tussen leraar-leerling een pedagogische en daarmee asymmetrisch. Leraren moeten soms beslissingen nemen voor leerlingen. Maar er is een groeiende erkenning van de leerling als gemotiveerde en verantwoordelijke actor bij de vormgeving van de dagelijkse onderwijspraktijk. Google maar eens op ‘students voice’ en je zult versteld staan.

Door de erkenning van de cliënt als verantwoordelijke participant, raakt de professional ook het aura van onaantastbaarheid kwijt. Dat is de derde ontwikkeling in het denken over professionaliteit. In toenemende mate wordt van professionals verwacht dat zij hun handelen legitimeren en verantwoording afleggen aan de stakeholders, de cliënt voorop. *Accountability*. *Accountability* is niet alleen van belang in het kader van externe verantwoording. Het verschaft professionals ook inzicht in aspecten van hun handelen die verdere ontwikkeling behoeven.

Deze ontwikkelingen dwingen ons tot een andere kijk op onderzoek in het kader van de professionele beroepsuitoefening.

Naar een andere manier van denken over onderzoek

Wetenschappelijk onderzoek	Praktijkonderzoek
Kennis voor de kennis	Kennis om te handelen
Generieke kennis	Contextgebonden kennis
Validiteit en betrouwbaarheid	Relevantie en bruikbaarheid

Leraar-onderzoeker: nieuwe beroepsvariant of gewoon goede leraar?

Jos Castelijns, lector

Wetenschappelijk onderzoek heeft als belangrijkste doel theorievorming. Het gaat wetenschappelijk onderzoekers om kennis, om inzicht. Niet meer en niet minder. Het onderzoek van juf Sylvia naar het verbeteren van de leesprestaties van haar leerlingen wijkt in een aantal opzichten af van het wetenschappelijk onderzoek van de arts-onderzoeker. Dat betekent niet dat haar onderzoek kwalitatief minder is, maar het is anders, omdat de context waarin en waarvoor zij onderzoek doet, om een andere benadering vraagt. Onderzoek als dat van juf Sylvia wordt ook wel praktijkonderzoek genoemd. De HBO-raad spreekt van praktijkgericht onderzoek. Ook worden termen gebruikt als actieonderzoek of collectief leren. In internationaal verband vallen steeds vaker termen als *practitioners research en teacher research*. Kenmerkend voor dergelijke vormen van onderzoek is de sterke *handelingsgerichtheid*.

Wetenschappelijk onderzoek is gericht op het creëren van algemene kennis, is op zoek naar wetmatigheden waarmee bepaalde verschijnselen kunnen worden verklaard of voorspeld. Bij praktijkonderzoek gaat het om kennis die lokaal is, maar die in principe geen generieke pretenties heeft. Sylvia heeft de bedoeling een leesaanpak te ontwikkelen voor haar eigen leerlingen, niet voor alle basisschoolleerlingen in Nederland.

De kwaliteit van wetenschappelijk onderzoek wordt beoordeeld aan de hand van criteria als validiteit en betrouwbaarheid. Dergelijke criteria zijn bij praktijkonderzoek niet aan de orde. De belangrijkste criteria zijn de relevantie en de bruikbaarheid van de kennis die gecreëerd wordt.

Het forum voor de beoordeling van de kwaliteit van wetenschappelijk onderzoek wordt gevormd door vakgenoten. Bij praktijkonderzoek zijn dat de gebruikers.

Afgezien van deze verschillen tussen wetenschappelijk onderzoek en praktijkonderzoek zijn er ook overeenkomsten. Ten eerste, juf Sylvia gaat methodisch te werk en volgt voor een deel dezelfde systematiek als bijvoorbeeld de psycholoog-onderzoeker die in zijn laboratorium de grijpreflexen van zijn proefpersonen onderzoekt. Ten tweede –en dat is een essentieel kenmerk- geldt in beide gevallen dat de onderzochten als object worden benaderd; ze beantwoorden vragen die de onderzoeker heeft bedacht of worden aan een experiment onderworpen. De onderzoeker observeert nauwgezet hun reacties en registreert wat zij waarneemt. De onderzoeker heeft de regie. Dat is een belangrijk gegeven in het licht van de verkenning rondom het professionaliteitsbegrip die we zojuist gemaakt hebben. Natuurlijk is Sylvia een competente onderzoeker die het beste met haar leerlingen voor heeft. Maar haar leerlingen zijn in zekere zin proefpersoon, ze zijn object van Sylvia's goede bedoelingen. Van leerlingen die meebeslissen, is in haar onderzoek geen sprake.

Leraar-onderzoeker: nieuwe beroepsvariant of gewoon goede leraar?

Jos Castelijns, lector

Praktijkonderzoek	Collectief praktijkonderzoek
Leraar regisseert het onderzoek	Leraar en leerlingen regisseren het onderzoek samen
Leraar interpreteert data en leidt consequenties af	Leraar en leerlingen interpreteren samen de data en leiden samen consequenties af
Objectiviteit	Intersubjectiviteit
Leerlingen als object	Leerlingen als subject

De erkenning van leerlingen als actieve en verantwoordelijke partners vraagt om andere vorm van praktijkonderzoek, praktijkonderzoek dat door leraar en leerlingen samen wordt geregisseerd. In een dergelijk collectief praktijkonderzoek gaat de leraar niet zelf aan de haal met de data, maar interpreteert die samen met de leerlingen. Zij gaat met hen na wat deze data voor de praktijk in de groep betekenen. Een dergelijke benadering vereist een manier van denken over onderzoek waarin de perspectieven van zowel leraren als leerlingen tot hun recht komen en met elkaar worden verbonden. Om een benadering van de leerling als subject. Dat is radicaal anders dan wetenschappelijk onderzoek. Het is ook radicaal anders dan de benadering van juf Sylvia die in haar individuele actieonderzoek haar leerlingen aan een leesexperiment onderwerpt.

Een methodiek voor collectief praktijkonderzoek

Hoe zou een methodiek voor collectief praktijkonderzoek eruit kunnen zien? Welke stappen zet je als leraar met je groep? Ik schets op hoofdlijnen een deel van de methodiek die we hiervoor in het lectoraat Kantelende Kennis hebben ontwikkeld en waarmee we inmiddels al behoorlijk wat ervaring hebben opgedaan.

Methodiek ‘Collectief leren’

Leraar-onderzoeker: nieuwe beroepsvariant of gewoon goede leraar?

Jos Castelijns, lector

1. Leraar en leerlingen ontwikkelen een gezamenlijke of collectieve ambitie ten aanzien van de praktijk in de groep. Een ambitie kan een probleem zijn dat je wil oplossen, bijvoorbeeld op het gebied het leren of de onderlinge interacties. Het kan ook iets zijn dat geen probleem is, maar dat leraar en leerlingen wel belangrijk of uitdagend genoeg vinden om energie op te richten.
2. Een ambitie roept vragen op. Deze vragen moet je eerst beantwoorden, voordat je een oplossing kunt bedenken. Een hardnekkig probleem in veel scholen is de gewoonte om problemen langs de weg van *trial and error*, dus zonder een deugdelijke probleemanalyse vooraf op te willen lossen. De methodiek 'Collectief leren' daagt leraren en leerlingen uit het probleem eerst te verkennen door relevante informatie te verzamelen, bijvoorbeeld aan de hand van een vragenlijst of een groepsinterview.
3. De verzamelde informatie wordt door de leraar en de groep gezamenlijk geïnterpreteerd. Dit is een belangrijk onderdeel in de methodiek: de leraar bespreekt de data samen met haar leerlingen. Niet met collega's, maar met de leerlingen zelf. Hier blijkt in de praktijk voor veel leraren de plek der moeite te liggen. Hoewel leerlingen in de regel mild zijn over school en hun leraar, komt wat zij naar voren brengen voor veel leraren wel erg dichtbij. Dat kan voor hen pijnlijk en confronterend zijn. Zij wordt door haar leerlingen aangesproken op haar handelen en intenties. Zoals zij dat omgekeerd ook bij haar leerlingen doet.
4. Op basis van de gemeenschappelijke interpretatie leiden de leraar en haar groep consequenties af. Ze maken bijvoorbeeld afspraken over hoe zij met elkaar willen omgaan, over de inhoud en wijze waarop een vak wordt gegeven of over het huiswerk. Dat is geen gangbare praktijk in veel scholen. Leraren beseffen in deze fase soms indringend dat zij de verantwoordelijkheid met hun leerlingen moeten delen. En is voor veel van hen nog een brug te ver.
5. In de volgende fase worden de geplande acties uitgevoerd. Het verloop van deze fase wordt door de leraar en de leerlingen samen 'gemonitord'.
6. Tenslotte worden de opbrengsten van dit proces door leraar en leerlingen gezamenlijk geëvalueerd met hun gemeenschappelijke ambitie als referentiekader. Met de uitkomsten starten zij een volgende cyclus. Evalueren is een cruciale fase, want zonder evaluatie kun je van een proces als dit niet leren. Evalueren is in veel scholen niet vanzelfsprekend. De praktijk leert dat veel ontwikkelingen in gang worden gezet, maar niet altijd netjes worden afgerond. De methodiek blijkt op dit punt een stevig houvast te bieden.

Dit is op hoofdlijnen een benadering van onderzoek die aan een eigentijdse definitie van het begrip professionaliteit beantwoordt.